

POKUŠAJI OSNIVANJA, PLANOVI I VIZIJE POLJODJELSKIH ŠKOLA U DALMACIJI U DRUGOJ POLOVICI XVIII. STOLJEĆA

Danica Božić-Bužančić

U duhu fiziokratskog pokreta u Evropi i njegova nastojanja na obnovi poljodjelstva, osnivaju se u Dalmaciji tri ekonomska društva, ili agrarne akademije: u Splitu, Kaštel-Lukšiću i Zadru.

Jači zemljoposjednici izvode pokuse na svojim imanjima sadeći nove biljke, novim poljoprivrednim oruđem, a sigurno i prihranjujući zemlju. Dovode i radnike iz naprednih krajeva Italije. To možemo smatrati nekom vrsti neformalnih poljodjelskih škola.

God. 1798. naš istaknuti ekonomist i agronom Ivan Luka Garagnin iz Trogira objavljuje u Milanu djelce pod naslovom »O agrarnim školama«. Tu on daje plan jedne vrlo razvijene škole te namjene, možda i previsokog stupnja. Iz rukopisa sačuvanog u njegovu osobnom arhivu (»Historijski arhiv u Splitu«) vidi se da je najprvo autor mislio na Dalmaciju. Rukopis nosi naslov »Agrarne škole u Dalmaciji«.

Konačno dolazimo do jedne skromno zamišljene i planirane škole te namjene. Nju je na svoj trošak namjeravao otvoriti šibenski plemić i svećenik Juraj Parčić, u drugoj polovici XVIII. st. Nažalost zasada ne znamo je li djelovala.

UVOD

Među raznim strujanjima i zamislima u Evropi osamnaestog stoljeća javlja se i fiziokratski pokret. Njegovi predstavnici bili su nosioci zamisli o novom viđenju i vrednovanju poljodjelstva, kao glavnog izvora bogatstva, a time i nezavisnosti svake države. U tu svrhu osnivaju se poljodjelska društva, ili kako ih obično nazivaju ekonomska društva i još agrarne akademije. Osnivaju se diljem Evrope, pa i u nekim prekomorskim zemljama.¹ Njihova je svrha bila unapređenje spomenute privredne grane.

¹ To su Havana, Manila, Santiago de Cuba, Lima, Quito, Bogota, Caracas. (GianFranco Torcelan, Un tema di ricerca di ricerca »Le accademie agrarie nel Settecento«, Settecento veneto e altri scritti storici, Torino, 1969, str. 337. Fotokopije ove vrijedne knjige poslao mi je prof. dr. Franco Venturi iz Torina, na čemu mu i ovim putem toplo zahvaljujem.

Takva se društva otvaraju i u susjednoj Italiji, odakle ih prihvaćaju i intelektualci Dalmacije. Ekonomsko društvo u Splitu osnovano je 1767. godine. Ono je imalo širi raspon djelovanja: poljodjelstvo, ribarstvo i trgovinu. Dvadesetak godina kasnije osnovano je ekonomsko i poljodjelsko društvo u Zadru te georgijsko društvo u Kaštel-Lukšiću kod Trogira.² Naši gradovi u Dalmaciji pratili su evropska zbivanja, jer su oni, a pomalo i cijelo primorsko područje i otoci uvijek bili Evropa. Međutim iz brdovitih krajeva za mletačko-turskih ratova iselio je velik dio stanovništva. Neki od njih naknadno su se vraćali. I Turci i Mlečani naseljavali su u te krajeve novo stanovništvo — Morlake (koji silaze na naše pašnjake već od XIV. st.). Naseljavali su ih radi poticanja poljoprivrede i stočarstva. Dalmacija je u to doba imala malen broj pučanstva, a neobrađena zemlja mogla je samo stvarati uvjete za tešku glad i opću bijedu, što vlastodršcima nije nikako odgovaralo.

Ti novi stanovnici bili su transhumantni stočari. Stvaranjem naselja oni su se smirivali i morali su se baviti poljodjelstvom. Međutim to je bilo samo iz puke nužde. Zemlju nisu prihranjivali, niti su o tome što znali. Oruđa su imali malo i samo krajaje primitivnog. Živjeli su potpuno tradicijskim načinom života. Nitko se o njima nije brinuo, nitko ih nije poučavao. Zemlja na kojoj su živjeli, tzv. Nova stečevina bila je vlasništvo Venecije. Tako je ona sebi u prilog odredila. Stoga je od njih tražila i određene namete. Ukoliko je zemlja pripadala onima kojima ju je Venecija dala u ime nekih zasluga, onda su oni tražili od seljaka sve što su smatrali da im po zakonu pripada.

U primorskom dijelu Dalmacije i na otocima poljodjelstvo je bilo na višem stupnju, ali daleko od toga da bi rezultati pružali barem donekle kvalitetan život.³ Mletačke su vlasti povremeno nastojale pomoći, npr. Gri-

² O ovim akademijama u Dalmaciji pisano je više članaka kod nas i u Italiji, koje ovdje neću nabrajati, jer sada spremamo jednu temeljitu studiju o njihovom djelovanju. Posebno će biti proučen i objavljen rad njihovih najvažnijih djelatnika.

³ Vidi više o tome u djelu Ivana Luke Garagnina, *Riflessioni economico politiche sopra la Dalmazia*, Zadar, 1806, 159 i dalje. U okviru izdavačke djelatnosti Književnog kruga u Splitu, djelo uskoro izlazi u hrvatskom prijevodu. Inače sačuvani su i drugi spisi istog autora u njegovu osobnom arhivu. Arhiv je sačuvan u okviru arhiva obitelji Fanfogna-Garagnin u Historijskom arhivu u Splitu.

⁴ Generalni providur za Dalmaciju i mletačku Albaniju izdao je dvije verzije agrarnog zakona. Prvu — 1. VII. 1755. i vrijedila je za zadarsku krajinu, a drugu 25. IV. 1756. za kninsku krajinu, a primjenjivala se i na ostali dio Zagore. Ovaj zakon iz 1756. g. u svezi sa zemljama podijeljenim zaslužnim obiteljima u mletačko-turskim ratovima, kao i seljačkim obiteljima, regulirao je prava i odnose, koji su bili vrlo zamršeni među izravnim vlasnicima i vlasnicima korisnicima. Dalje, svrha mu je bila unapređivanje moguće poljoprivrede, stočarstva i proizvoda na brdskom području.

Ovaj je zakon ukinut u Anversu 4. rujna 1806. za francuske okupacije. Zemlja tada postaje vlasnost posjednika, a ne više države kao u doba Venecije. (Ivan Kat alinić, *Memorie degli avvenimenti successi in Dalmazia dopo la caduta*

manjevim zakonom.⁴ Međutim upravo na taj zakon obaraju se naši fiziokrati, u prvom redu na neotuđivost zemljišta.⁵

Naše akademije financirali su sami osnivači, naši ljudi. Tek kasnije određenu novčanu pomoć dobivale su od mletačkih vlasti. Njihov rad nije ni do danas sistematski i temeljito proučen, ali će to uskoro biti tema jedne knjige. Ipak znamo da su njihovi članovi puno radili, prilazili svakom problemu s puno zanosa. Nastojali su ostvariti svoje zamisli i u okviru teških okolnosti. Ipak su uglavnom ostali daleko od seljaka, barem od većine. Nešto je realniji odnos prema težacima imala trogirsko-kaštelanska akademija. Njezini su članovi napisali brojne studije i objavili ih, ali na talijanskom jeziku. Tek nekoliko priručnika i tzv. katekizama pisano je ili prevedeno na hrvatski jezik.⁶ Seljaci su govorili isključivo hrvatskim jezikom, a k tome su bili nepismeni. Ta su djela postigla izvjestan uspjeh.

Trebalo je proširiti vidokrug seljaka. Priučiti ga novom načinu rada i prihvaćanju novih vrsta biljki korisnih za prehranu, kao i onih koje daju sirovinu za skromnu odjeću.

II. PRAKTIČNE, NEFORMALNE POLJODJELJSKE ŠKOLE

I akademije i pojedini ugledni zemljoposjednici na svojim imanjima pokušavali su saditi nove biljke, sigurno suvremenim oruđem i prihranjivanjem zemlje. Dovodili su stručne poljodjelce iz naprednih dijelova Italije. Često je tim doseljenicima bio uvjet da sa sobom donesu oruđe i sjemenke biljaka.^{6a} Uz te pridošlice radili su i domaći težaci, koji su se suradnjom

della Repubblica Veneta, Split 1841, 257. donosi onaj iz 1756. Bernard Stulli, Građa o gospodarstvu Dalmacije u prvoj polovici XIX st., Građa i prilozi za povijest Dalmacije, Izdanje Historijskog arhiva u Splitu, svez. 10, Split, 1980, 144, bilješka 13. Fabio Luzzatto, Una vecchia legge agraria nella Dalmazia (La terminazione Grimani del 1 Luglio 1755, La rivista dalmatica, Zadar, 1928, 32—39. Isti časopis, 1928, VII, 51—59.

⁴ Isto djelo kao i u bilješci 3, poglavlje III, 90. i dalje.

⁶ Za objavljivanje tih priručnika iz poljodjelstva zauzele su se i mletačke vlasti: Magistrat za neobrađena dobra 1783, 1790. Julije Bajamonti i Ivan Luka Garagnin, a u prvom redu akademije. Uza sve to tek 1798. izlazi takav priručnik u Veneciji na talijanskom jeziku, a autor mu je bio Julije Parma, član zadarske agrarne akademije. Na hrvatski jezik preveo ga je Frane de Ciprianis Quarco s naslovom »Nauk za težake od Dalmacije«. God. 1792. tiskan je u Veneciji još jedan takav katekizam. Autor mu je bio Đinko Gianuzzi, inače župnik u Kaštel-Lukšiću i tajnik trogirsko-kaštelanske akademije. Pisan je hrvatskim jezikom, a tiskan o državnom trošku. Konačno 1795. C. F. Frković objelodanjuje »Nauk za težake od Dalmacije«. Knjižice su dale rezultat, ali u prvom redu na primorskom i otočkom dijelu Dalmacije. Zagora je uvijek bila u težem položaju. (Šime Peričić, Dalmacija uoči pada Mletačke Republike, Zagreb 1980, 70.)

^{6a} Danica Božić-Bužančić, La famiglia Garagnin: la sua migrazione in Dalmazia e lo sviluppo delle sue attività, Congressi sulle relazioni tra le due sponde adriatiche 2, I rapporti demografici e popolativi, Roma 1981, 181—182 i 188—195.

Stanko Piplović, Rad Ivana Luke Garagnina na uređenju agrikulture u Dalmaciji, Radovi Centra JAZU u Zadru, Zadar, 1978, 304.

privikavali suvremenom načinu rada. Ta nova saznanja prenosili su i na svoje zemlje. I njihovi susjedi uočavajući korist od novih metoda, sigurno su ih i sami prihvaćali. Tako se polako podizala razina poljodjelstva, barem u selima bližim gradovima. Duboka Zagora ostala je i dalje u prvobitnom stanju.

Ivan Luka Garagnin (1764—1841), o kojem će dalje biti govora, imao je dva pokusna dobra: vrt i perivoj pred Trogirom na Travarici, i drugi cijeli posjed, najvjerojatnije onaj u Divuljama. Iz Padove je doveo sposobna vrtlara i botaničara Ivana Miotta. On je sastavio popis bilja na Travarici. Biljke je popisao latinskim nazivima, pomažući se stručnom literaturom. Izgleda da u terminima ima više grešaka, ali je sve to još potrebno proučiti. U popisu je zabilježeno nekih 330 vrsta.^{6b}

Za ta svoja pokusna dobra Garagnini su nabavljali sjemenke i biljke u Italiji, najvećim dijelom u Padovi. Vjerojatno su isto radili i drugi suradnici tih naših akademija.

Što se tiče vrta Radoša Michielia Vitturia zasadio ga je vlasnik u Kaštel-Lukšiću na 7.450 kvadratnih metara. To je problem koji tek treba istražiti.

Ipak možemo zaključiti da je sve to eksperimentiranje s novim biljem uz suradnju stranih stručnjaka i s pomoću suvremenog oruđa, bila neka vrsta neformalnih poljodjelskih škola. One su dale stanovite rezultate, ali novo je teško dopiralo u zapuštena bespuća planinskog dijela Dalmacije.

III. PLANOWI O POLJODJELSKIM ŠKOLAMA U DJELIMA IVANA LUKE GARAGNINA

Uza sve spomenute radove na podizanju poljodjelstva u Dalmaciji, stručnjaci su smatrali da na sistematskom radu najveću pomoć mogu dati poljodjelske škole, u kojima bi se organizirano podučavala omladina. Tu bi mladost stekla nova saznanja iz poljodjelstva i prenosila drugima.

Taj problem nije lebdio samo nad Dalmacijom. On je bio prisutan i u Italiji. Talijan Francesco Molena objavljuje 1789. godine studiju »O osnivanju poljodjelskih ustanova za omladinu«. Tiskana je u Veneciji.⁷ Prethodno ju je pročitao na sjednici Agrarne akademije »degli aspiranti« u Coneglianu. Vrijedno je spomenuti da je i Ivan Luka Garagnin bio član te Akademije.

^{6b} Fond AFG-SOG-Vrt u Historijskom arhivu u Splitu. Dipl. inž. hortikulture Dražen Grgurević i dipl. inž. arhitekture Stanko Piplović po naredbi nadležnih napravili su elaborat za obnovu ovog vrta. Nadajmo se da će biti i rezultata. Inače ostavština obitelji Garagnin sa svojom palačom, danas Muzejem grada Trogira, bibliotekom, prirodoslovnom zbirkom, lapidarijem i bogatim arhivom, koji se čuva u Historijskom arhivu u Splitu, Muzeju grada Trogira i Arhivu Hrvatske u Zagrebu, rijetki je kompleks spomenične baštine, jedne naše obitelji iz XVII—XX. st., u nastavku pod prezimenom Fanfogna-Garagnin.

Danica Božić-Bužančić, La famiglia Garagnin, djelo navedeno u bilješci 6a, 192; Stanko Piplović, Prilog proučavanju parka Garagnin-Fanfognja u Trogiru, čas. Hortikultura, Split 1976 br. 1; Isti, Novi podaci o drevnom perivoju Garagnin u Trogiru, Hortikultura, Split 1977, br. 4.

⁷ D. Francesco Molena A. A., Sopra l'istituzione agraria della gioventù, Dissertazione, Venezia 1789.

Motiv studije bio je pokazati koliko je potrebno poučiti mladež načelima pravilnog vođenja poljodjelstva i upozoriti je na najlakši i sigurni način rada u jednoj takvoj ustanovi. Molena je ta načela smatrao potrebnima bez obzira na to radi li se o mladeži iz posjedničkih ili težačkih obitelji. Navest ćemo još jednu Moleninu misao, koja je ustvari osnovna misao fiziokrat-skog pokreta: »Poljodjelstvo je upravo zanat koji je ljudima najkorisniji.«⁸

Samo devet godina kasnije o istoj temi piše studiju naš poznati ekonomist i agronom Ivan Luka Garagnin pod nazivom »O agrarnim školama«. Napisao ju je, kako sam bilježi u popisu svojih radova, za jednog prijatelja u Milanu. Tamo je i objavljena 1798. godine.⁹

U uvodu postavlja Garagnin pitanje zašto je poljodjelstvo uza sve prosvjetiteljstvo XVIII. st. još uvijek vrlo zaostalo. Razmišlja o tome kako se mnogo toga pokušava, sazivaju se poljodjelske akademije, pokazuju se začuđujući pokusi, uzgajanje pojedinih biljki daje odlične rezultate, a polja, općenito govoreći, ostaju u primitivnom bijedilu. I konačno odgovara na postavljeno pitanje: »Dok otkrića učenog agronoma, njegova saznanja, njegove pouke ne uspiju lako doći do seljaka. Dok se u javnim ustanovama težak ne bude poučavao pravilnom načinu rada, dok se ne poveže s ekonomistom-znanstvenikom, poljodjelstvo će uvijek ostati na infantilnom stupnju.«¹⁰

Autor je dao i detaljno razrađen plan škole, možda i suviše visokog stupnja za nas. Spomenut ćemo predmete koji bi se u toj školi poučavali. Prva faza bilo bi pisanje i čitanje, osnove računanja, ćudoređa i ustava. Garagnin je bio član trogirске obitelji, koja se u XVII. st. doselila iz Venecije. U XVIII. st. ova je obitelj dobila plemstvo. Inače on i brat bili su istaknuti frankofili. Za vrijeme francuske okupacije u Dalmaciji vršili su važne dužnosti i uživali velike počasti. Stoga je smatrao potrebnim da svaki republikanac upozna ustav.

Kada bi đaci završili prvo razdoblje nastave, koje Garagnin naziva djetinjstvom, a učenici se priučili boljem načinu obrade zemlje, prešli bi u drugi stupanj školovanja. Uz ranije predmete vježbali bi crtanje i učili zemljomjerstvo. Učitelj bi im tumačio i teoriju poljodjelstva.

Nakon završetka programa ovih stupnjeva, autor predlaže da mladići nastave učenjem u dvije škole: veterine te u školi kemije i botanike.

Garagnin je vrlo detaljan u izlaganju plana ove škole. Tumači koliki bi trebao biti opseg tih predmeta, te koliko je koja od tih grana znanosti potrebna za suvremeno vođenje ratarstva i stočarstva. Sve je detaljno predviđeno i s financijske strane. Tu je među ostalima obuhvatio i izdatke za strojeve i oruđe. Predviđeni su izdaci za 180 đaka, koji bi tu dobivali hranu i odjeću. Na osnovi popisa pučanstva moguće je bilo utvrditi broj seoskog stanovništva. Uprave gradskih općina u kojima su poljodjelci naseljeni, imale bi pravo biranja učenika — dječaka, koji će školu pohađati na račun države u odnosu na ukupan broj stanovnika. Sama knjiga podijeljena je na slijedeća poglavlja: uvod, prijedlozi o predmetu, plan jedne poljodjelske ustanove, poduka, radovi, zatim obuhvaća i vojne vježbe, pa izvore financira-

⁸ N. dj. 3. O potrebi odgoja samih težaka pisali su i naši fiziokrati.

⁹ Gio: Luca Garagnin, Delle scuole agrarie, dissertazione, Milano 1798.

¹⁰ Isto djelo, 3 i 6.

nja škole koju je planirao te izdatke. Prelazi zatim na poglavlje u kojem govori o potrebi jednog glavnog nadzornika, pa konačno u devetom poglavlju riječ je o biranju učenika.

U osobnom arhivu Ivana Luke Garagnina sačuvan je rukopis ove studije.^{10a} Iz njega vidimo da je ona zapravo bila namijenjena planu poljodjelskih škola u Dalmaciji. Stoga taj rukopis nosi naslov »Scuole agrarie in Dalmazia, memoria«. U objavljenom djelu neke su izmjene. Tako npr. gdje je u rukopisu riječ Dalmacija u knjizi stoji Republika. On je, znači, pisao djelo za Dalmaciju, pa ga je uz pojedine preinake namijenio širem području. Zapravo stječe se dojam da je mislio na Italiju. Osim toga najvažnije je što poslije zadnjeg poglavlja »Izbor dječaka« predlaže ukratko i program (plan dekreta) o organizaciji, predmetima, financiranju i drugim pojedinostima za tu školu. Taj je podijeljen u šesnaest članaka. Iz toga ćemo ovdje donijeti samo ono najbitnije.

Prema tom programu u Dalmaciji bi djelovale dvije poljodjelske škole. Jedna na istočnoj strani pokrajine, a druga na zapadnoj. Obje bi djelovale pod budnošću nadzornika, koji bi bio pod vlašću generalnog providura. Drugu školu ne bi bilo moguće osnovati prije nego bi prva proradila. Glavni nadzornik morao bi za svaku od ovih škola posebno odabrati čuvare iz različitih sela, i to dvanaest poljodjelaca, koji bi uveli i podržali raznolike načine obrade zemlje. Oni su trebali nabaviti i domaće životinje, poljodjelsko oruđe i sve drugo potrebno za rad. Svakom od njih povjerili bi na čuvanje i poduku najviše pet đaka.

U svakoj od ove dvije škole primali bi svake godine po dvanaest dječaka u životnoj dobi od pete do šeste godine. U školi bi ih podučavali petnaest godina, sve na trošak ustanove. Ipak bi radije primali, po želji Garagnina, one koji bi mogli plaćati 20 venecijanskih lira mjesečno.

Izbor dječaka prepušten bi bio komunalnoj upravi, kako to stoji u pret hodnom dijelu rukopisa i u objavljenoj knjizi.

Što se tiče nastavnih predmeta, predvidio je sve one što su navedeni i u objavljenom djelu. U prvom stupnju bilo je to čitanje i pisanje, osnove računanja i kršćanskog morala. U drugom stupnju bilo bi znanje iz poljodjelstva, crtanje, zemljomjerstvo i vojne vježbe. U trećem stupnju učili bi poznavanje kemije i botanike prilagođeno poljodjelstvu. Četvrtom stupnju, po njegovu mišljenju prišli bi samo najsposobniji đaci i učili veterinu.

U okviru zgrada koje je trebalo sagraditi za potrebe ove škole, morala je biti i sala za crtanje, mala biblioteka, botaničko-poljodjelski vrt, kemijsko-ljekarnički laboratorij, staja za bolesne životinje, ljekarna (officina) i dvorana za anatomiju (»teatro anatomico«).

Od nastavnog osoblja u svakoj bi školi bio po jedan upravitelj, dva učitelja za zemljomjerstvo, crtanje, agronomiju te učitelji za druge preliminarne predmete. Zatim bi bila dva profesora, jedan za kemiju i botaniku i drugi za veterinu. Četiri asistenta pri školama i pri vojnim vježbama. Jedan

^{10a} AFG, SOG, ILG 18/XLIV u Historijskom arhivu u Splitu. Ovaj program dekreta nije donesen u njegovoj objavljenoj knjizi, pa ćemo ga donijeti u cjelini u svojoj knjizi o agrarnim akademijama u Dalmaciji, jer je vrlo zanimljiv.

od osmorice gore navedenih morao je biti svećenik. Taj bi vršio i dužnosti župnika.

Isti autor napisao je i jednu, kako je sam nazvao »novellu« u počast svog učitelja i prijatelja poznatog Trogirana, hvarskog biskupa Ivana Skakoca.¹¹ Tu je opisao jedan idealan posjed s visoko razvijenom poljodjelskom školom. Prema autoru školu je otvorio sam Skakoc. U Skakocevu životopisu koji je napisao i objavio isti autor, nema o toj školi nigdje spomena.¹² Sigurno je to samo idealna zamisao Garagnina. Ako je i sama zamisao bez realne osnove, ipak je vrijedna, on je razmišljao i želio za dobro našeg poljodjelstva, u većini svojih ideja slažući se s ostalim fiziokratima iz Dalmacije.

U kratkim crtama sadržaj te njegove pripovijetke bio bi ovaj. Skakoc je obišao razne predjele i značajne gradove. Ponajviše mu se svidio jedan napušteni samostan. Bio je usred guste šume. Divna starina s jonskim i dorskim stupovima. Tu je bio Giottov križ, a oštećene freske istog umjetnika prikazivale su Danteov raj i pakao. Među slikama jedna je bila Tizianova, a druga je pripadala Leonardu da Viniciu. Skakoc je od kralja dobio potpuni odstup za samostan i njegovih pet župa s pripadajućim zemljištem. Tu je smjestio redovnike škole »Re«. Dao im je velik dio svojih prihoda već za svog života, a imenovao ih je nasljednicima tih terena-posjeda poslije svoje smrti. Tako je dao financijsku osnovu za svoj projekt.

Redovnike je obvezao na uzdržavanje škole za praktično poljodjelstvo i jednog kolegija. U njemu se osim osnovnih pouka i osnovnih studija predavao i »glavni zanat« (arte madre), tu sigurno misli na poljodjelstvo. To je bilo u prvom planu. U okviru instituta bio je i botanički vrt te slijedeće škole: veterinarska, škola crtanja, zemljomjerstva i škola kemije prilagođena seljačkoj ekonomiji.

Djeca su bila iz dvaju imovinskih redova. Oni sa sela bili su određeni za praktične poljodjelske radove, za te radove su ih i poučavali. Drugi su bili iz zemljoposjedničkih obitelji. Oni su pratili cijelu znanstvenu nastavu. Među dječacima iz prvog reda birali su dvojicu među najuspješnijima. Ti su po-

¹¹ AFG, SOG, ILG 18/XXXII i isto je i objavio Ivan Luka Garagnin, Sulla vita di Monsignor Giovanni Scacoz, vescovo di Lesina, Venezia, 1838. Ante Bracanović, Biografia di Giovanni Scacoz, rkp. u Arheološkom muzeju u Splitu. Zahvaljujem kolegi Arsenu Duplančiću na upozorenju. Ivan Skakoc (1752—1837). Istakao se i nosio razne časti u svom svećeničkom zvanju. Tako je 1821. izabran za hrvatskog biskupa, a posvećen je 1823. Istaknuo se kao vrstan pedagog. U Trogiru je on sam otvorio školu za svoje sugrađane. Međutim, budući da je uživao velik ugled svojim načinom poučavanja, tu su školu pohađala i djeca iz najuglednijih obitelji iz okolnih mjesta. Poslije toga postaje ravnateljem kolegija Sv. Lazara također u Trogiru. Istaknuo se i na polju humanitarnog rada. Car Franjo I odlikovao ga je križem komendatora Leopoldovog reda. Bavio se i literarnim radom.

¹² Ovdje su doneseni samo najosnovniji momenti iz života ovog našeg istaknutog čovjeka. Vidi više u spomenutom radu Garagnina i u članku Mirko Slade-Silović, Dr Ivan Skakoc, Profesor Kolegija sv. Lazara u Trogiru, Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae, Beograd 1987, fasc. I—II, 43—53.

hađali kolegij. Za sve je bio besplatan smještaj, hrana i obuka. Među djecom zemljoposjednika za jedan broj onih najbogatijih roditelji su plaćali malu nadoknadu.

Sam posjed, kako smo već spomenuli, bio je idealan. Navodnjavanje odlično, jezerca, mlinovi raznih namjena, pile, maljevi. Zgrade su bile posvuda. Šumice zasađena stabla, livade, bujna vegetacija, sve ono što su naše akademije zamišljale. Ovo je naime sigurno već negdje kraj prve četvrtine XIX. st.

Vino se pripremalo znanstvenim načinom. Pravljenju ulja prisustvovao je fizik. Tu su bili volovi, konji i svinje, sve u idealnim zgradama. Skakoc je tu osnovao i tiskaru u kojoj je želio ponovno tiskati oštećene dragocjene kodekse, koji su se tu sačuvali, uza sve nevolje srednjeg vijeka.

Iz opširnog opisa iz kojeg donosimo pojedine dijelove, spomenut ćemo još samo da su iz ove ustanove izlazili sposobni stručnjaci. Tražili su ih zemljoposjednici, da im barem jedan od njih bude upravitelj njihovog imanja.

Ovu školu zamislio je Garagnin još stručnije i još idealnije od škole o kojoj je prethodno bilo govora. Predmeti koji su se na ovoj izmišljenoj školi predavali uglavnom su isti kao i u njegovoj prethodnoj studiji.

IV. PLAN JURJA PARČIĆA^{12a} O POLJODJELSKOJ ŠKOLI U ŠIBENIKU

Godine 1767. Juraj Parčić, svećenik i šibenski plemić, dao je vlastima anonimni prijedlog o osnivanju poljodjelske škole u Šibeniku. Tek kasnije on otkriva svoje ime. Namjeravao je odabrati dvanaest težačkih obitelji iz grada Šibenika i njegovih predgrađa te još dvanaest sa šibenskog područja. Te obitelji birao bi među najboljima i po naravi najblažima. Poučavao bi ih na hrvatskom jeziku.¹³ Uostalom na drugom nije mogao, kada su težaci govorili isključivo tim jezikom. Iz svake od tih obitelji uzeo bi pod svoj nadzor

^{12a} Državni arhiv u Veneciji, Deputati all'Agricoltura, Scritture 1783 (Miscellanea). Šime Peričić napisao je o ovoj zamisli kratki članak u mjesnom listu, Šibenski list od 13. svibnja 1984. I u svojoj knjizi Dalmacija uoči pada Mletačke republike, Zagreb 1980, 70, bilješka 334, dao je samo kratki podatak, a njegovo prezime čita Prkić. Parčići su poznati odranije, ali mi ih navodimo samo otkada su poznati u Šibeniku.

Prvi poznati član plemićke obitelji Parčić u Šibeniku je Marin god. 1520. Slijede njegovi sinovi ili nećaci Jerolim, Ivan i Juraj. Jerolimova grana se ubrzo utrnula. Ivan je ostavio brojne nasljednike, živjeli su sve do 1862. god. Juraj je također imao više djece. Njegovih nasljednika nestaje poslije kuge 1649—1650, za pravo gubi im se trag. Prema tome Juraj o kojem je riječ mogao bi biti jedino iz Ivanove loze. (F. A. Galvani, *Il re d'armi di Sebenico, Venezia, 1883, 169—170.*)

¹³ Govorni jezik u selima, osobito u onima u brdskim krajevima bio je u to doba isključivo hrvatski. Što se tiče gradova svi su stanovnici sigurno znali hrvatski, on je bio u redovnoj upotrebi kod većine. Budući je talijanski jezik bio službeni jezik, to je i njega poznao veći dio stanovništva, barem iz poslovnih razloga.

po jednog mladića u dobi između 15 i 20 godina. To je razdoblje smatrao dovoljnim za nauk iz praktičnog poljodjelstva. Planirao je sve izvesti o vlastitom trošku. I mladiće je mislio sam uzdržavati, ukoliko njihove obitelji ne budu to mogle. Uz pomoć tih težaka koje bi poučio pravilnom radu želio je i propagirati, poboljšati i povećati gajenje konoplje, lana, luka i kapule. Ti proizvodi su u Dalmaciji bili nužno potrebni za prehranu i kao osnovna sirovina za skromnu seljačku odjeću. Na to se trošio velik novac pri nabavi u stranim zemljama. Spomenute vrste bilja bile su već uvedene, pa su kasnije zanemarene. Želio je u Dalmaciji zasaditi sve one vrste voćaka kojih ona nije imala. Smatrao je potrebnim i zelenje i razne biljke. Posebno je želio zasaditi murve na veronski način. To je u njegovo vrijeme bilo korisno u Italiji, a osobito na području venecijanske vlasti.

Namjeravao je dovesti i četiri stručnjaka iz Italije — zemljoradnika. Oni bi poučavali težake rukovanju novim oruđem, iako su naši seljaci-Zagorci bili oštre čudi, ponosni i nisu htjeli da ih stranac poučava. Zato je on i želio tražiti obitelji blaže naravi.¹⁴

Obvezivao se nabaviti i kante za gnoj, toliko potreban za prihranjivanje zemlje. Posude bi dao postaviti na mjesta pogodna za odlaganje. Dotada se gnoj bacao u more ili na smetišta.

Bio je pripreman nadležnoj mletačkoj vlasti davati detaljne izvještaje za dva trogodišta, predstavnici vlasti usporedili bi ih sa stanjem na terenu. Ovim načinom rada na osuvremenjivanju poljodjelstva mislio je tu privrednu granu podići na cijelom području Dalmacije.

Molio je vlasti da one obitelji koje se na ovako korisnom radu iskažu oslobode od javne rabote, s obavezom obrađivanja vlastite zemlje. Ti težaci, čim bi postigli dovoljno znanja, dužni su bili prenositi ga na ostale. I to im je bio uvjet za oslobađanje od rabote. Još je molio vlasti da tim istaknutim radnicima obećaju investituru od nekoliko kampi zemlje. Za sebe se također nadao nekakvoj nagradi.

Molba je prošla više nadležstva s pozitivnim rješenjem. Zadnji generalni providuri u Dalmaciji¹⁵ nadležni da daju svoj sud, smatrali su prijedlog korisnim za pučanstvo u Dalmaciji, kojega je u to doba broj bio znatno porastao.¹⁶ Sлагali su se i hvalili plan, opisujući tadašnje loše stanje poljodjelstva u Dalmaciji. Predlagali su prihvaćanje plana. Međutim ipak se nisu sa svime slagali. Odbijali su da se težačke obitelji oslobode od rabote. Dopuštali su da

¹⁴ Danica Božić-Bužančić, *La famiglia Garagnin*, djelo navedeno u bilješci 6a, 194 i literatura navedena u bilješci tog članka 28.

¹⁵ To su bili Francesco Grimani (1753—1756) i Alvise Contarini III (1756—1759). (Frane Bulić, *Serie degli Ecc.mi provveditori generali, sindaci, auditori, avogadori, capitani generali in Golfo e da Mar ecc.*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. XLIX/1926—27, 129).

¹⁶ God. 1771. bilo je u Dalmaciji 218.130 stanovnika, a 1781. 237.037 stanovnika. Danica Božić-Bužančić, *Dvije anagrafske tabele za područje Dalmacije iz druge polovice 18. stoljeća*, *Arhivski vjesnik XI—XII*, Zagreb i 1968—1969, priložene tabele. Iako zbrojevi po područjima nisu točni, nismo ih htjeli mijenjati, jer ne znamo zapravo što je ispravno, pojedinačni brojevi ili zbrojevi. Podaci iz anagrafa po svemu sudeći nisu barem redovito točni. O tome sam pisala i u članku kojim se ovdje koristim. Uzela sam zbrojeve konačne za broj pučanstva.

se od tih obaveza oslobode samo spomenuti mladići, koji bi postali stručnjaci za poljodjelstvo. Osim toga smatrali su dovoljnim samo osamnaest mladića, i ti da budu oslobođeni od rabote.

»Sopraintendente« — vrhovni nadzornik za poljodjelstvo Ivan Arduino nije bio s tim suglasan, što je i logično. Na ono pusto neznanje, glad i nevolju zar su dvadeset i četiri mladića bila suviše? Mutni su bili planovi Venecije, koja je uvijek imala neke svoje tajne egoistične ciljeve. Tome su se suprotstavljali ljudi, od kojih je svaki po četiri godine upravljao Dalmacijom i vidio i opisivao sav njezin jad, bijedu i nevolju. Razboniti Arduino¹⁷ molio je providure za neobrađena dobra i izaslanike za poljodjelstvo da o tome dobro razmisle.

Problem osnivanja ove škole, toliko jednostavne, koja se zbilja mogla osnovati, i to, kako je rečeno, o Parčićevu trošku, provlačilo se do 1772. godine. Zbilja predugo za stanje u Dalmaciji. Iz jedne bilješke na margini doznajemo da je odobrena 5. srpnja 1772. godine. Zabilježeno je to na prijedlogu dostavljenom Senatu: »Fu decretata 5. Settembre 1772.« Nažalost ne znamo što je dalje bilo. Spisi koje smo u Državnom arhivu Venecije pronašli s ovim završavaju.

V. ZAKLJUČAK

Možemo samo zaključiti da su naši fiziokrati bili dobro upućeni u svjetska zbivanja. Ideje su nicala u svim gradovima Dalmacije. Trudili su se i iskreno zalagali u okviru svojih mogućnosti. Dali su i rezultate o kojima će biti govora u okviru knjige o akademijama. Ipak dosada nam nije poznata niti jedna poljodjelska škola, koja je zbilja djelovala na ovom području. Nadajmo se u nova otkrića, koja će nam dati naša bogata, još nedovoljno istražena arhivska građa.

Zusammenfassung

GRÜNDUNGSVERSUCHE, PLÄNE UND VORSTELLUNGEN VON LANDWIRTSCHAFTSSCHULEN IN DALMATIEN IN DER ZWEITEN HALFTE DES 18. Jhs.

Danica Božić-Bužančić

Im Zuge der Verbreitung der physiokratischen Bewegung in Europa und der Bestrebungen, der Landwirtschaft neuen Auftrieb zu geben, werden in Dalmatien drei »ökonomische Gesellschaften« oder »Landwirtschaftsakademien« gegründet, und zwar in Split, Kaštel Lukšić und Zadar.

Größere Landbesitzer führen Experimente auf ihren Besitzen durch, indem sie bislang unbekannte Pflanzen anbauen, und zwar mit neuen Landwirtschafts-

¹⁷ Ivan Giovanni Arduino bio je »Pubblico sopraintendente alle Cose Agrarie«. Bio je član Ekonomskog društva (Agrarne akademije) u Splitu. (Danica Božić-Bužančić, Privatni i društveni život Splita u osamnaestom stoljeću, Zagreb 1982, 130.)

geräten und sicherlich dabei den Boden auch künstlich ernähren. Sie bringen Arbeiter aus fortschrittlichen Gegenden Italiens nach Dalmatien. Diese Tätigkeit könnte als eine Art inoffizieller Landwirtschaftsschulen angesehen werden.

Trotzdem sahen aber die Physiokraten in Dalmatien sehr gut ein, daß es unumgänglich wäre, richtige Landwirtschaftsschulen zu gründen, wo die Landjugend in modernen Arbeitsmethoden und dem Anbau neuer Pflanzen unterrichtet würde.

Im Jahre 1798 publizierte in Mailand der bekannte dalmatinische Ökonomist und Agronom Ivan Luka Garagnin aus Trogir ein kleines Werk unter dem Titel »Über Landwirtschaftsschulen«. Darin entwickelt er den Plan einer hochrangigen Schule in diesem Fach, vielleicht sogar auf zu hohem Niveau. Aus dem Inhalt des Büchleins könnte man schließen, daß solch eine Schule den italienischen Verhältnissen angepaßt war. Aus der in seinem persönlichen Archiv erhaltenen Handschrift, die jetzt im »Historijski arhiv u Splitu« (Historisches Archiv in Split) aufbewahrt wird, ist jedoch zu entnehmen, daß der Verfasser an Dalmatien gedacht hat. Die Handschrift trägt den Titel »Agrarne škole u Dalmaciji« (Landwirtschaftsschulen in Dalmatien). Der gleiche Autor schrieb auch eine Novelle zu Ehren des Bischofs von Hvar Ivan Skakoc, in der er eine noch idealere Schule mit den denkbar besten Nebengebäuden, die nur in seiner Phantasie besteht, beschreibt.

Schließlich kommen wir zu einer bescheiden geplanten Schule dieser Art. Sie wollte Juraj Parčić, ein Adelliger und Geistlicher aus Sibenik, in der zweiten Hälfte des 18. Jhs. auf eigene Kosten eröffnen. Nach einem langwierigen Verfahren wurde sie von den Behörden in Venedig genehmigt, allerdings mit einigen Einschränkungen. Leider kann für den Augenblick nicht mit Sicherheit gesagt werden, ob sie je ihre Tätigkeit ausgeübt hat.

Das ist alles, was wir bis zum Augenblick über diese Art von Schulen wissen, die Dalmatien in jener Zeit dringend benötigt hätte.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Historijski zbornik
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 450 d

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad Hrvatske

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — ožujak 1991.